

Mariusz ANTOLAK

Uniwersytet Warmińsko – Mazurski
Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki
Olsztyn, Polska
e-mail: mariusz.antolak@uwm.edu.pl

ZARZĄDZANIE ZASOBAMI KRAJOBRAZU KULTUROWEGO PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH NA PRZYKŁADZIE PARKU KRAJOBRAZOWEGO POJEZIERZA IŁAWSKIEGO

słowa kluczowe: Pojezierze Iławskie, parki krajobrazowe, plan ochrony

WPROWADZENIE

Parki krajobrazowe obejmują obszary chronione ze względu na ich wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe w celu zachowania oraz popularyzacji tych walorów w warunkach zrównoważonego rozwoju. Obiekty te stanowią bardzo ważny składnik systemu obszarów chronionych w Polsce.

Parkiem krajobrazowym kieruje dyrektor powołany przez wojewodę, po zasięgnięciu opinii Wojewódzkiej Rady Ochrony Przyrody i to do jego kompetencji należy zarządzanie ochroną przyrody, walorami krajobrazowymi oraz wartościami historycznymi i kulturowymi parku. Zadania te wykonuje Służba Parku Krajobrazowego. Podstawą zarządzania parkiem jest plan ochrony. Reguluje on sprawy związane z ochroną przyrody, kształtowaniem krajobrazu i użytkowaniem terenu, dla którego został sporządzony¹.

Przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze podlega, zgodnie z polskim ustawodawstwem², ochronie i opiece bez względu na stan zachowania. Zarządzanie zasobami krajobrazu kulturowego parków krajobrazowych w Polsce nie jest zadaniem

¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 nr 92, poz. 880).

² Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162, poz. 1568).

łatwym. Zwracając uwagę na duże zainteresowanie społeczeństwa incystycjami na obszarach o szerokim spektrum wartości, słusznym wydaje się wznowienie dyskusji na temat sprawności zarządzania krajobrazem kulturowym tych terenów.

Celem pracy jest przedstawienie podstawowych problemów związanych z zarządzaniem zasobami krajobrazu kulturowego na przykładzie Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego. Wyniki opracowano w oparciu o szczegółową wizję terenu połączoną z badaniami ankietowymi wśród mieszkańców Parku oraz analizę literatury. Badania przeprowadzono w latach 2003 – 2007.

KRAJOBRAZ KULTUROWY PARKU KRAJOBRAZOWEGO POJEZIERZA IŁAWSKIEGO

Park Krajobrazowy Pojezierza Iławskiego utworzono³ w celu zachowania wartości przyrodniczych, kulturowych, rekreacyjnych oraz zdrowotnych tego pojezierza. Wartości kulturowe reprezentowane są na terenie Parku i jego otuliny poprzez liczne obiekty architektury, budownictwa, zespoły pałacowo-parkowe, folwarki oraz założenia krajobrazowe. Sztandarowymi przykładami są wielkoprzestrzenne założenie krajobrazowe i rezydencjonalne w Szymbarku (fot. 2), barokowy zespół dworsko – parkowy von Finckensteinów w Kamieńcu, zabytkowe XIV-wieczne gotyckie kościoły w Dobrzykach, Borecznie, Starym Dzierzgoniu, Zalewie i Iławie oraz XVIII-wieczne kościoły w Kamieńcu (fot. 1), Olbrachtowie i Ząbrowie. Na uwagę zasługują również zróżnicowane układy ruralistyczne. Występują tu różne typy wsi chłopskich: owalnica, ulicówka, wielodrożnica, szeregówka nadbrzeżna, przysiółek placowy czy wieś kolonijna. Kolejnymi, z listy obiektów o walorach kulturowych, są zabytkowe obiekty sakralne, wczesne ślady osadnictwa, czy pozostałości zamków. Główne zasoby krajobrazu kulturowego zlokalizowane są przede wszystkim na obrzeżach Parku i w jego otulinie (ryc. 1).

³ Rozporządzenie Nr 120 Wojewody Olsztyńskiego i Wojewody Elbląskiego z 17 maja 1993 r. (Dz. U. Nr 19 poz. 226) w sprawie utworzenia Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego.

Fot. 1, 2. XVIII wieczny kościół w Kamieńcu i ruiny zamku w Szymbarku (fot. M. Antolak, 2007).

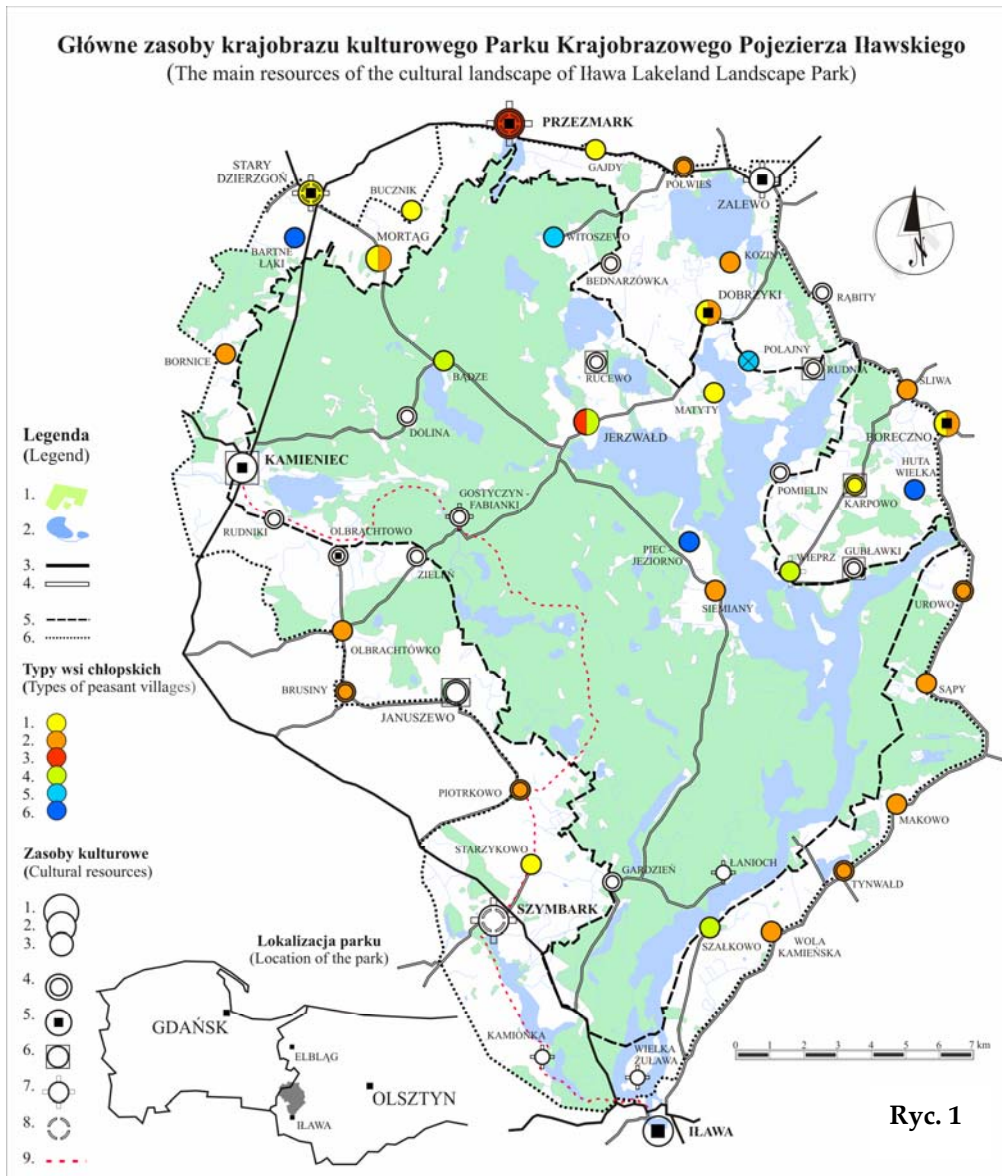
Photo 1, 2. XIII century church in Kamieniec and the ruins of the castle in Szymbark.
(photo by M. Antolak, 2007).

ZARZĄDZANIE PARKIEM KRAJOBRAZOWYM POJEZIERZA IŁAWSKIEGO

Park Krajobrazowy Pojezierza Iławskiego wraz z Parkiem Krajobrazowym Wzgórz Dylewskich znajduje się pod zarządem Zespołu Parków⁴. Jest on jednostką budżetową Wojewody Warmińsko-Mazurskiego. W celu realizacji przez Zespół Parków Krajobrazowych zadań określonych w Statucie jednostki utworzonych zostało 9 stanowisk pracy, podlegających bezpośrednio Dyrektorowi Parku.

Priorytetem w zakresie ochrony krajobrazu kulturowego w Parku jest: ochrona i eksponowanie krajobrazu kulturowo-historycznego w oparciu o zabytki kultury materialnej, kształtowanie harmonijnego wiejskiego krajobrazu Parku, waloryzacja i monitoring jego zespołów zabytkowych, a także ochrona wartości fizjonomii krajobrazu charakterystycznego dla Pojezierza Wschodniopomorskiego.

⁴Zarządzenie Nr 70 Wojewody Olsztyńskiego z dnia 18 października 1994 r. (Dz. U. Nr 23 poz. 213) w sprawie powołania Zespołu Parków Krajobrazowych oraz jego organizacji i zakresu działania.

Ryc. 1. Główne zasoby krajobrazu kulturowego Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego.
Fig. 1. The main resources of the cultural landscape of Iława Lakeland Landscape Park.

Legenda: 1. Las; 2. Wody stojące i płynące; 3. Drogi krajowe; 4. Drogi drugorzędne; 5. Granica PKPI; 6. Granica otuliny PKPI. **Typy wsi chłopskich:** 1. Owalnica; 2. Ulicówka; 3. Wielodrożnica; 4. Szeregówka nadbrzeżna; 5. Placówka (przysiółek placowy); 6. Wieś kolonijna. **Zasoby kulturowe:** 1. Zespoły o znaczeniu ponadregionalnym; 2. Zespoły o znaczeniu regionalnym; 3. Zespoły o mniejszym znaczeniu; 4. Folwark; 5. Zabytkowy obiekt sakralny; 6. Założenia dworskie i pałacowo-parkowe; 7. Wczesne ślady osadnictwa; 8. Pozostałości zamków; 9. Szlak Napoleoński. *Źródło: opracowanie własne.*

Legend: 1. Forest; 2. Stagnant and flowing water; 3. National roads; 4. Secondary roads; 5. Boundary of landscape park; 6. Boundary of landscape park buffer zone. **Types of peasant villages:** 1. Oval village; 2. Linear village; 3. Clustered village; 4. Row village; 5. Square village; 6. Settlement village. **Cultural resources:** 1. Complexes of the over regional importance; 2. Complexes of the regional importance; 3. Complexes of of less importance; 4. Grange; 5. Historical religious building; 6. Manor and palace-park layouts; 7. The remains of the early settlement; 8. Remains of castles; 9. Napoleon's track. *Source: own compilation.*

W planie ochrony⁵ postuluje się unikanie sytuowania zabudowy w miejscach ekspozycyjnych widokowo, tworzenie dominant w nadbrzeżnych terenach jezior oraz wykluczenie zabudowy większości wysp jeziornych. Na terenie krajobrazu kulturowego wsi o zabudowie dobrze zharmonizowanej z otoczeniem zabronione jest sytuowanie nowej zabudowy. Zakazuje się ponadto zalesiania oraz zadrzewiania osi widokowych występujących na terenie Parku. Zapisy planu są jednak zbyt lakoniczne i wymagają uściślenia.

Zarządzanie Parkiem komplikuje jego położenie na terenie kilku gmin (Susz, Stary Dzierzgoń i Zalewo oraz miasta i gminy Iława) oraz na terenie dwóch województw (warmińsko-mazurskiego i pomorskiego). Dużym ułatwieniem jest z kolei usytuowanie siedziby dyrekcji w miejscowości Jerzwałd, która znajduje się w jego granicach.

Jedną z głównych przeszkód w utrzymaniu harmonii krajobrazu kulturowego jest presja zabudowy turystycznej wzdłuż brzegów Jeziora Jeziorak. Dotyczy to głównie takich miejscowości jak Szałkowo, Makowo i Siemiany. W krajobrazie Parku cenna, historyczna zabudowa zagrodowa przeplata się z blokowiskami byłych Państwowych Gospodarstw Rolnych (fot. 3, 4) oraz z nowo powstającą, mało estetyczną zabudową turystyczną i mieszkaniową (fot. 5, 6).

Kolejnym problemem jest zły stan (fot. 7, 8, 9) większości występujących tu zabudowań. Brakuje również pomysłu na ich zagospodarowanie lub konsekwencji w działaniach potencjalnych inwestorów (Szymbark, Kamieniec, Januszewo). Niewielki stopień świadomości ekologicznej mieszkańców Parku i zauważalne niekiedy negatywne postawy wobec przyrody, nie są zjawiskiem wyjątkowym w skali kraju, aczkolwiek niepokoją.

Wyniki przeprowadzonych badań ankietowych⁶ wyraźnie wskazują, że ponad połowa respondentów nie potrafiła wskazać w jakim celu utworzono Park, a zaledwie 37,5% badanej grupy miała jakąkolwiek styczność z jego dyrekcją.

⁵ Rozporządzenie Nr 1 Wojewody Warmińsko-Mazurskiego z dnia 14 stycznia 2005 r. (Dz. U. Nr 7 poz. 146 w sprawie Planu Ochrony Parku Krajobrazowego Pojezierza Iławskiego.

⁶ Badania zlecone. Grant Komitetu Badań Naukowych: „Czynniki aktywizacji społeczno – gospodarczej wiejskich obszarów przyrodniczo cennych dla potrzeb ich zrównoważonego rozwoju z wykorzystaniem doświadczeń Unii Europejskiej”; Katedra Agrobiznesu i Ekonomii Środowiska, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, kierownik tematu dr inż. Wojciech Gotkiewicz, marzec – czerwiec 2003.

JAK ZARZĄDZAĆ ZASOBEM KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POLSKICH PARKÓW KRAJOBRAZOWYCH?

Rezultaty prowadzonych na ten temat badań (Kistowski, 2004) sugerują, iż należy odejść od koncepcji tworzenia zarządów wojewódzkich. Zespół kilku parków zwiększa skuteczność ochrony krajobrazu kulturowego, pomimo wyższych i bardziej rozproszonych środków finansowania. Omawiany Zespół Parków jest tego dobrym przykładem. Gospodarowanie parkami krajobrazowymi jest problemowe z powodu skomplikowanych stosunków administracyjnych. Teren, którym „kieruje” dyrektor parku za-rządzany jest w rzeczywistości przed gminą. Często zdarza się, iż krótkoterminowe korzyści materialne, jakie gmina jest w stanie osiągnąć, przysłaniają długoterminowe profity płynące z możliwości korzystania z krajobrazu kulturowego. Jak w przypadku każdego terenu podlegającego ochronie prawnej mamy tu do czynienia z rozbieżnością interesów użytkowników parku i prawem własności. Konflikt ten rodzi się na linii park-gmina jak i gmina, park-właściciel. Zarówno gmina jak i mieszkańcy upatrują w parku niekiedy wroga, co wynika zazwyczaj z braku wiedzy dotyczącej zakazów i nakazów jakie na terenie parku obowiązują.

Jednym z podstawowych problemów w funkcjonowaniu tych obiektów jest jednak brak środków finansowych na realizację zadań statutowych. Parki krajobrazowe są jednostkami budżetowymi. Podział środków pieniężnych jest jednak nieadekwatny do liczby i powierzchni parków w danym województwie (Zimniewicz, 2005). Brak finansów ogranicza „czynną” ochronę krajobrazu kulturowego. Jeden z większych problemów w parkach stanowi także mało sprawny system monitoringu. Skuteczność funkcjonowania służb ochrony środowiska jest daleka jest od oczekiwań. Wobec niedostatku środków finansowych wielu strażników ogranicza swoje działania do pracy biurowej, wykonując czynności zastępcze, zleczone przez pracodawcę (Malatyński, 2003).

Kompetencje dyrektora parku są niewielkie. Może on wydawać opinie ważne dla podlegającego mu obszaru na szczeblu gminy, jednak nie są one wiążące dla samorządów i nie zawsze uwzględniane. Dyrektor nie posiada uprawnień decyzyjnych w sprawie tak istotnych zagadnień jak lokalizacja inwestycji na terenie parku, wycinka roślinności czy plany zagospodarowania przestrzennego. Jego kompetencje w tym zakresie ograniczono do opiniowania. Pod uwagę należałoby wziąć zatem poszerzenie uprawnień dyrektora parku. Powinien być on, co najmniej, stroną w postępowaniu administracyjnym.

⁷ Wraz ze zmianą ustawy o ochronie przyrody zmieniły się kompetencje dyrektora parku. Od 2004r. dyrektor nie zarządza już parkiem.

Fot. 3, 4. Przykład zróżnicowania zabudowy na terenie parku (Olbrachtówko, Kamieniec).
Photo 3, 4. An example of the complexity of the building (Olbrachtówko, Kamieniec).

Fot. 5, 6. Problemy z nową zabudową na terenie parku (Przezmark, Siemiany).
Photo 5, 6. Problems with a new building (Przezmark, Siemiany).

Fot. 7, 8, 9. Rezultat braku czynnej ochrony krajobrazu kulturowego (zamek w Szymbarku).
Photo 7, 8, 9. The consequence of the lack of an active protection of the cultural landscape (the castle in Szymbark).

Wszystkie fot. M. Antolak, 2007.
 All photos by M. Antolak, 2007.

Na krajobraz kulturowy najbardziej oddziałuje jednak nadmierny i „niekontrolowany” rozwój budownictwa oraz podział istniejących już działek, głównie na cele rekreacyjne. Nadzór budowlany nie skutkuje. Kolejnym problemem są niespójne i zdawkowe zapisy prawne dotyczące gospodarowania zasobem tych obiektów. W parkach zaobserwować można bardzo intensywny rozwój budownictwa jednorodzinnego, nie nawiązującego do lokalnej tradycji. Niszczące zabytki, nielegalnie powstające kładki i pomosty wzdłuż linii brzegowych jezior to kolejne z niekończącej się listy problemów.

PODSUMOWANIE

Fot. 10. Ruiny pałacu w Kamieńcu.
(fot. M. Antolak, 2007).

Photo 10. The ruins of the palace in Szymbark
(photo by M. Antolak, 2007).

Wszystkie wskazane w tej pracy kwestie stanowią jedynie niewielką część trudności, z jakimi borykają się parki krajobrazowe. Dopiero rozwiązanie podstawowych problemów umożliwi sprawne gospodarowanie tymi obszarami. Krajobrazem kulturowym nie da się zarządzać zza biurka. Niezbędne jest usprawnienie czynnej ochrony parków. Czy ogrodzenie i zamontowanie kamer przed popadającym w ruinę świadectwem historii (fot. 10) pozostanie jedynym rozwiązaniem problemu?

LITERATURA

- Zimniewicz K., 2005: Zarządzanie polskimi parkami krajobrazowymi. Próba diagnozy. Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań.
- Malatyński A., 2003: W sprawie integracji służb ochrony środowiska [w:] Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski, z. 9 (11), s. 134-135.
- Kistowski M., 2004: Wpływ modelu zarządzania parkami krajobrazowymi na skuteczność ochrony przyrody i krajobrazu [w:] Z. Michalczyk (red.): Badania geograficzne w poznawaniu środowiska, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s.61-67.

SUMMARY

CULTURAL LANDSCAPE RESOURCES MANAGEMENT LANDSCAPE PARKS WITH THE USE OF AN EXAMPLE OF IŁAWA LAKELAND LANDSCAPE PARK

Landscape parks encompass areas protected due to their natural, historical and cultural value. Their main role is to protect the values in question, which constitute an essential part of the whole system of protected areas in Poland, as well as increase awareness of their importance.

Cultural landscape resources management in Poland is not an easy task. Reopening discussions about the competence in cultural landscape management seems to be well justified when we take into account the interest of society in the investments in the areas of a great value.

Iława Lakeland Landscape Park was set up in order to protect its natural, cultural and recreational values. Interesting architectural buildings, palace-park complexes, manors, multispatial landscaping, or settlement and road networks constitute its richness and value.

Among them there are those which require special attention, like large spacial residential and landscape layout in Szymbark, von Finckenstein baroque manor and park complex in Kamieniec, historic XIV-century gothic churches in Dobrzyki, Boreczno, Stary Dzierzgoń, Zalewo and Iława, and XIII-century churches in Kamieniec, Olbrachtowo and Ząbrowo.

The park management is hindered due to its location on the area of a few districts (Susz, Stary Dzierzgoń, Zalewo and Iława), two voivodeships (warmińsko-mazurskie and pomorskie). On the other hand, the location of the head office in the park in Jerzwałd facilitates its management.